

УДК 371.011 (07)

О.О. Максимова,

кандидат педагогічних наук, в.о. доцента
(Житомирський державний університет ім. Івана Франка)

А.С. МАКАРЕНКО ТА ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА МОЛОДШИХ КЛАСІВ

Розглядається досвід А. Макаренка щодо виховання бадьорої, енергійної, оптимістичної молоді, спираючись на який визначаються шляхи формування успішної особистості молодшого школяра.

Особлива увага приділяється грі як виду діяльності, що допомагає здійснювати розвиток та гармонізацію особистості дитини. Аналізуються зміни, які відбуваються в період переходу дитини від дошкільного до молодшого шкільного віку.

У сучасних умовах державотворення нагальною справою української спільноти виступає проблема виховання нової генерації. Переорієнтація світоглядних позицій в освітній сфері виявляється у гуманізації й демократизації навчально-виховного процесу, у сприйнятті особистості дитини як найвищої соціальної цінності. За таких умов принципово важливим є питання позиції та місця кожного школяра в цілісному педагогічному процесі.

"Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті" головною метою освітнього процесу визначає створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина. Тому до кола першочергових завдань національної школи входить питання розкриття здібностей дитини, віднайдення тієї справи, до якої в неї є хист. Серія успіхів, пережитих у процесі виконання такої діяльності, сприятиме розвитку мотивації досягнення, впевненості у своїх силах, активного ставлення до життя.

Проблема успіху глибоко вивчалась психологами, педагогами, соціологами, філософами. Науковий доробок феномену успіху вміщує теоретичні і практичні дослідження його сутності (М. Мольц, З. Петрасинський, Г. Тульчинський), мотивації досягнення, рівня домагань (В. Вілюнас, Х. Хекхаузен, А. Якобсон), почуттів, що виникають при його досягненні (К. Ізард, О. Кульчицька, А. Лук), створення ситуацій успіху (А. Белкін, Г. Сазоненко, Л. Ткачук), його ролі у формуванні дитячої особистості (Г. Гатальська, У. Глассер, А. Крупенін). Найбільш розробленими на даний час є питання "правил", способів досягнення успіху (Ф. Девіс, І. Добротворський, Д. Карнегі, Х. Маккей).

Метою нашої статті є окреслення шляхів виховання успішної, оптимістичної особистості молодшого школяра в контексті педагогічного досвіду А. Макаренка.

В історико-педагогічній літературі простежується ідея віри в досягнення успіху вихованцями за умови дотримання принципу природовідповідності, розкриття задатків дітей, розвитку оптимістичного світосприйняття, створення доброзичливих взаємин у системі "вчитель-учень". Однією з визначальних умов у розумінні вчених щодо цього є розвиток активності самих дітей.

У цьому зв'язку доцільно звернутися до досвіду А. Макаренка. Його педагогічний гуманізм проявлявся в щоденному піклуванні про вихованців, батьківській турботі про них, позбавленій жалісливості, але пройнятій оптимізмом і вимогливістю. Педагог у своїх вихованців формував почуття обов'язку перед самим собою, перед товаришами, перед людством. Результат його праці – бадьора, енергійна молодь, яка вірила в краще майбутнє.

А. Макаренко висунув і розробив принцип "системи перспективних ліній", суть якого полягає в тому, що "людина не може жити на світі, якщо попереду в неї немає нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість... Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи, по яких розміщується її завтрашня радість" [1: 397]. Педагог перетворював перспективи завтрашньої радості в індивідуальному та колективному житті на стимул до праці, якій надавав великого виховного значення. "Ми добре знаємо, наскільки радісно і щасливо живуть люди, котрі вміють багато працювати, в яких усе вдається і ладиться" [2: 401]. Він вносив оптимізм у душі вихованців у важкі хвилини, підтримував надію на краще, підбадьорював, підносив віру в себе.

Для досягнення дитиною успіху необхідно створити умови для її вільного розвитку, щоб почуття захищеності, власної гідності, мажорний настрій не залишали її ні на мить. Методика Макаренка ґрунтувалась на увазі до окремої людини, до її успіхів і невдач, труднощів, особливостей, прагнень. Він дотримувався думки, що необхідно бачити хороше в людині, навіть якщо це важко помітити в "живих буденних руках людей", навіть коли воно "губиться в поточних конфліктах". Вихователь має глибоко вірити у сили свого вихованця. "Якомога більше поваги до людини і якомога більше вимог до неї", – такий принцип роботи А. Макаренка. Праця, здорове колективне життя, самоорганізація і "сонячні сподівання на майбутнє", посмішки, сміх, гумор – це ті чинники, за вченим, які є основою успішної діяльності дитини.

Спираючись на досвід А. Макаренка щодо виховання підростаючого покоління, виокремимо шляхи формування успішної особистості учня початкових класів. Насамперед необхідно акцентувати

увагу на змінах, які відбуваються в період переходу дитини від дошкільного віку до молодшого шкільного (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Зміни в особистості шестирічної дитини

Пізнавальна сфера	Готові до пізнання і переробки значної кількості інформації (М. Безруких, С. Єфимова). Закладається фундамент словесно-логічного, теоретичного мислення, оперування простими абстрактними поняттями (Я. Коломинський, Є. Панько), хоча основний вид мислення – образний (М. Безруких, Т. Дубровіна, С. Єфимова, В. Мухіна, А. Силвестру). Розвивається операціональне мислення: порівняння предметів, оперування образами предметів, відокремлення суттєвих і несуттєвих ознак, узагальнення предметів, розподіл за класами (С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко). Центральними новоутвореннями є рефлексія, аналіз, планування (В. Давидов). Уявленню властиві яскравість, наочність, рухливість, мінливість (Я. Коломинський, Є. Панько).
Емоційна сфера	Виникнення складніших почуттів, які характеризуються більшою усвідомленістю і стриманістю у прояві, обмеженням імпульсивності (Г. Бреслав, О. Запорожець); інтелектуалізація переживань, тобто свідомо орієнтація у власних переживаннях і емоціях (О. Кульчицька).
Мотиваційна сфера	Виникнення супідрядності, ієрархії мотивів (Т. Дубровіна, О. Запорожець, Д. Ельконін, С. Кулачківська, С. Ладивір, О. Леонтєв, Т. Піроженко, А. Силвестру). Характерні потреби: отримати похвалу, не викликати невдоволення, показати себе не гіршою за інших, бути "на висоті" вимог дорослих (М. Безруких, С. Єфимова, С. Кулачківська, С. Ладивір, В. Мухіна, Т. Піроженко). Провідними є мотиви, пов'язані з інтересом до світу дорослих, до нових видів діяльності, встановлення і підтримання позитивних взаємин з дорослими у школі, сім'ї, мотиви особистісних досягнень, самоствердження, змагання, пізнавальні й моральні мотиви (Я. Коломинський, Є. Панько). Переважання мотиву "Я повинен" над мотивом "Я хочу" (В. Мухіна).
Вольова сфера	Довільно керованою стає поведінка в цілому (Д. Ельконін). Виникає здатність контролювати, регулювати свої вчинки, передбачати їх наслідки для тих, хто поруч, і для себе (С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко). Менша залежність дитини при виконанні дій від обставин, в яких вони виконуються (О. Запорожець). Здатність зосереджувати свою увагу на предметах, діях досить довго за умов наявності інтересу (В. Мухіна). Довільність, навмисність, зростання далекої цілеспрямованості, вміння підпорядковувати меті пізнавальну, розумову, практичну діяльність, уміння докладати зусилля для досягнення мети, подолання перешкод (О. Запорожець, В. Котирло, Я. Коломинський, Є. Панько).
Самосвідомість і самооцінка	Починає усвідомлювати себе серед інших людей, своє місце в системі суспільних відносин, обирає критерії, якими буде керуватися при виборі поведінки (М. Безруких, Т. Дубровіна, С. Єфимова, В. Мухіна, А. Силвестру). Складається елементарний образ "Я" (О. Кононко, М. Лісіна, А. Силвестру, Т. Титаренко, С. Тищенко). Відкриття для себе існування своїх власних переживань, що виявляється у їх вербалізації (Д. Ельконін, О. Леонтєв). Внутрішня позиція – "Я хороший" (В. Мухіна). Стає значно самостійнішим, більш незалежним від дорослого, свідоміше ставиться до своєї поведінки, переживань, думок. Індивідуальні успіхи набувають соціального смислу (О. Кононко). Зростає устремління до взаєморозуміння, співпадання свого ставлення і оцінки оточуючого з оцінкою і ставленням дорослого (Л. Галігузова, Я. Коломинський, Є. Панько, Є. Смирнова). Володіє елементарною рефлексією (О. Кононко). Самооцінка пов'язана з оцінкою педагога (М. Безруких, С. Єфимова, В. Мухіна, А. Петровський, Є. Рогов), хоча в дитини вже є критерії, за якими вона може оцінювати себе (В. Мухіна). Усвідомлює розбіжності між оцінками інших і самооцінками (О. Кононко). Самооцінка носить емоційний характер (О. Осадько). Надання особливого значення своїм інтелектуальним можливостям і їх оцінці іншими (Є. Рогов). За критерій оцінки інших і самооцінки беруть одні й ті ж показники (В. Горбачова).
Ціннісна сфера	Засвоюють загальнолюдські цінності, з'являються "внутрішні етичні інстанції" – уявлення про те, що добре, що погано, як можна діяти, а як не можна, бо це не схвалюється (М. Безруких, С. Єфимова, С. Кулачківська, С. Ладивір,

	Т. Піроженко).
Сфера взаємин і комунікації	Можуть оцінити і передбачити реакцію дорослого. Дорослих ідеалізують (М. Безруких, С. Єфимова). Здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями життя і переживаннями людини та їхнім виявленням через міміку, пози, жести (С. Кулачківська, Т. Піроженко, Л. Подоляк). Досить добре починає орієнтуватися в особистісних особливостях своїх однолітків (Т. Дубровіна, А. Силвестру). Уміють будувати відносини з дорослими і однолітками (М. Безруких, С. Єфимова, В. Мухіна). Почуття симпатії починає виступати в активній дієвій формі, виражатись у турботливості, жалобливості, співчутті, залученні друга до гри (О. Кульчицька). Перехід від егоцентризму до децентрації (О. Кононко, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко). Найбільше цінують в однолітках уміння організовувати гру, товариськість, доброту, навчальні здібності, охайність, відсутність агресії, працелюбність (Я. Коломинський, Є. Панько). Розвивається здатність до ідентифікації з іншими (В. Мухіна). Відбувається вербалізація мислительних дій, мовлення починає передувати дії (С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко)

Головними принципами, якими слід керуватись у діяльності з дітьми, стимулюючи успіх, є розвиток їхньої активності, ініціативності, самостійності, принципи опори на позитивне, співробітництва, активізації морально-вольових сил учня і пробудження безпосереднього інтересу до справи.

Оскільки успіх дитини залежить від внутрішніх чинників (самооцінки, рівня домагань, мотивації, вольових якостей, розвитку емоційної сфери та розумового розвитку тощо) та зовнішніх чинників (характеру взаємин, які утворюються з батьками, педагогами, іншими дітьми; методів і прийомів роботи, які використовуються у виховному процесі в школі та в домашньому вихованні), доцільно проводити роботу за трьома напрямками: з дітьми, педагогами, батьками. Працюючи з дітьми, потрібно акцентувати увагу на вирішенні наступних завдань:

1. Поглиблювати уявлення, знання дітей про себе, про інших, про норми людських взаємин, формувати розуміння сутності успіху, адекватну самооцінку, відповідний можливостям рівень домагань, розвивати рефлексію.

2. Збагачувати емоційну сферу дітей (уміння орієнтуватися у проявах різних почуттів та емоцій, розвивати вміння помічати переживання партнерів, емоційно відгукуватись на їхні успіхи та невдачі), формувати мотивацію досягнення, пізнавальні інтереси.

3. Формувати організаційні, творчі, контрольно-оцінні вміння, наполегливість, уміння долати труднощі на шляху до мети, вміння суб'єкт-суб'єктної взаємодії, які, у свою чергу, сприяють досягненню успіхів молодшими школярами.

Стратегія виконання цих завдань передбачає цілісність і системність.

Ефективними у формуванні успішної особистості молодшого школяра є такі методи і прийоми, як казка, гра, малюнок, психогімнастика, конкурси, бесіди, дискусії, розповіді, імітаційні вправи, аналіз ситуацій та їх інсценізація, музика. При цьому доцільно використовувати індивідуальні, парні, групові та колективні форми роботи. Цінність групових і парних форм роботи полягає в можливостях навчати дітей взаємодіяти. У роботі з дітьми досліджуваного віку широко використовується гра, оскільки вона виступає основною формою організації їх спілкування. Зупинимося на цій формі роботи більш детально. У грі школяр виражає себе досить відверто, відкрито, природно, не відчуваючи скутості. Його почуття, настанови і думки легко виявляються в ній. Завдяки їй дитина переймає соціальний і накопичує культурний досвід, вчиться розуміти себе та інших, встановлювати взаємини з людьми. Гра допомагає здійснювати розвиток і гармонізацію особистості дитини, покращувати психологічний клімат у сім'ях та інших малих групах.

При умілій організації ігрової діяльності слугує засобом розумового, фізичного і морального розвитку вихованця: "Гра містить у собі правила, які організовують емоції та волю дитини, вправляють її розум і розвивають її як особистість" [3: 66]. У процесі гри діти вчаться спілкуватися, випробовують себе в різних ролях і ситуаціях. Дидактичні, складні рухливі та інтелектуальні ігри з правилами сприяють розвитку рис, що допомагають досягати успіху (спостережливості, уваги, вдумливості, наполегливості, сміливості, рішучості, відповідальності), вияву здібностей і обдарувань учнів. Крім того, гра допомагає знайти впевненість у своїх силах, віру в людей, оптимізм, забезпечує життєрадісність, виробляє звичку до постійного самовдосконалення, включає дитину в процес самопізнання і самовиховання, розвиває здатність до самоорганізації. В.С. Мухіна справедливо називає гру школою реальних відносин [3: 72].

Проводячи ігри, треба дотримуватись наступних правил: 1) встановлювати з дитиною теплі, дружні відносини, за яких вона почувала б себе вільно, могла, не соромлячись, виражати свої почуття; 2) для гри використовувати час, коли дитина перебуває в доброму гуморі. Не примушувати

школярів гратись, оскільки корисними ігри і вправи є лише тоді, коли дитина бажає включатись до ігрової дії; 3) поважати здатність дитини самостійно вирішувати проблеми і робити свій власний вибір; 4) за один раз не використовувати багато ігор, щоб не викликати негативного ставлення до гри, оскільки діти швидко втомлюються; 5) пам'ятати, що найправдивішою і найщирішою є та інформація, яку дитина видає першою, без тривалих роздумів.

Сформувати в дітей комплекс необхідних знань про себе, про взаємини між людьми допоможуть рольові ігри "Уяви себе рослиною", "Якою твариною я хотів би стати", "Біографія по фото", пізнавальна гра-конкурс "Чи знаєш ти?", гра з м'ячем "Що було б, якби на Землі дітей не було?". Для виявлення дитячих бажань, захоплень, здібностей пропонується рольова гра "Якби я був чаклуном...", пізнавальна гра "Що? Де? Коли?" Для корекції дитячих емоцій можна використовувати ігри-драматизації "Мій страх", "Відтворення емоцій", "Мімічна гімнастика", "Малюємо емоції пальцями", творчі ігри "Закінчи комікс", "Знайди позитивне у будь-якій ситуації", гру з м'ячем "Актуальне самовідчуття". Вольові якості розвиватимуть такі ігри, як "Друкарська машинка", "Слухай і виконуй", "Що чути", "Дивись на руки".

Сформувати необхідні організаційні й пізнавальні вміння допоможуть ігри "Запам'ятай порядок", "Ось так пози", "Пошук предмета", "Заборонені рухи", "Безглузді малюнки", "Зіпсований телефон", "Упізнай звук, назви його причину", "Навантажуюмо корабель", "Упізнай предмет на дотик, смак, нюх", "Знайди друга із заплющеними очима", "Упізнай себе за описом", "Знайди пару", рольові ігри "Ми чекаємо гостей", "Інтерв'ю", мовленнєва гра "Рима".

Проведення рольових ігор та ігор-драматизацій дозволяє дітям побути деякий час не собою, а тим, ким хотілося б стати, або такими, якими б хотіли бачити їх інші. При здійсненні розподілу ролей необхідно звертати увагу на ті якості, яких бракує конкретним дітям, але прояв яких передбачений дійовими особами гри. Дітям несміливим, невпевненим, тихим треба надавати можливість побути в центрі уваги за рахунок головних ролей. Тим, хто звик керувати, підпорядковувати собі інших, виявляти егоцентризм, потрібно пропонувати спокійні другорядні ролі, які передбачають оволодіння вмінням зважати на інших, діяти спільно. Некомунікабельним школярам можна пропонувати ролі, що спонукають їх до налагодження контактів з іншими дітьми та дорослими.

Таким чином, гра дозволяє не тільки отримати більше інформації про дітей, а й коригувати розвиток особистісних якостей молодшого школяра. Відчуття дитиною особистісної повновартості сприяє її самовираженню, розвитку мотивації досягнення, оптимізму щодо своїх можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко А. С. Твори в 7 т. – К.: Рад. шк., 1953. – Т.3. – 496 с.
2. Макаренко А.С. Твори в 7 т. – К.: Рад. шк., 1953. – Т.4. – 475 с.
3. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 5-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2000. – 456 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.06. 2008 р.

Максимова Е.А. А.С. Макаренко и проблема формирования успешной личности младшего школьника.

Рассматривается педагогическое наследие А. Макаренко в аспекте воспитания энергичной, бодрой, оптимистичной молодежи; принимая во внимание его опыт, предлагаются пути формирования успешной личности младшего школьника. Особое внимание отводится игре как виду деятельности, который помогает осуществлять развитие и гармонизацию личности ребенка. Анализируются изменения, которые происходят в период перехода ребенка от дошкольного к младшему школьному возрасту.

Maksimova O.O. A.S. Makarenko and the Problem of Formation of the Successful Person of the Junior Pupil.

The pedagogical heritage of A. Makarenko is esteemed in the aspect of bringing up the vigorous, optimistic youth; taking into consideration his experience the ways of the successful junior pupil personality formation are suggested. The peculiar attention is given to the game as a kind of activity that helps to fulfil the development and harmonization of child's personality. The changes that happen to the child while proceeding from pre-school to the junior school are analysed.